

Ladislav
Mňačko

Oneskorené
reportáže

EUROPA

Ladislav
Mňačko

EUROPA

Tento projekt finančne podporil

u. fond
na podporu
umenia

Ďakujeme Vám, že ste si kúpili túto knižku,
lebo dobré príbehy žijú vtedy, keď ich čítame.
Kniha, ktorú držíte v rukách,
vznikla vďaka nášmu spojeniu s 582 s.r.o.

582
s.r.o.

Ladislav Mňačko: Oneskorené reportáže

© Ladislav Mňačko, dedičia c/o DILIA, 1963

Návrh prebalu a grafická úprava © Martin Vrabec 2017 **bee&honey**

Sadzba © Milan Beladič (www.beeandhoney.sk) 2017

Ako štyridsiaty šiesty zväzok edície Premena

vydalo © Vydavateľstvo Európa, s.r.o. 2017

www.vydavatelstvo-europa.sk

ISBN 978-80-89666-39-3

Oneskorené reportáže

edícia

PREMENA

zväzok 46

PO DVADSIATICH SIEDMICH ROKOCH

Oneskorené reportáže vyšli roku 1963; niektoré z nich pred knižným vydaním uverejňoval Kultúrny život. Písal som ich ako komunista, ktorý po vytriezvení z naivnej viery sa nevedel a ani nechcel zmieriť s neľudskosťou a neschopnosťou totalitného režimu, ktorý sám roky predtým pomáhal upevňovať. Skúsenosti z rokov bezuzdného teroru a bezprávia sa mi zdali v príkrom rozpore s humánnou ideológiou, ktorú som vyznával, za ktorej ideály a ich uskutočnenie som bojoval ešte aj v čase, keď som písal túto knihu. Veril som, že systém, ktorý degradoval ľudí na bezmocnú, beztvárnu, strachom sa trasúcu masu, možno zmeniť, ak sa vymení neschopné, mocou skorumpované vedenie strany a štátu, ak na miesta Bacílkov a Novotných prídu kompetentní, morálne bezúhonní a na vedenie štátu dostatočne kvalifikovaní ľudia. Nechcel som byť pasívnym občanom, vydaným napospas svojvôli nomenklatúrnej hierarchie, rozhodol som sa – viaceré roky pred napísaním tejto knihy – nedať sa degradovať na posranca, obávajúceho sa vlastných myšlienok. Oneskorené reportáže som považoval za test stranou proklamovaných zmien v spôsoboch vládnutia. Ak vyjdú, môže to značiť, že sa v spoločnosti čosi hýbe smerom k lepšiemu, ak nevyjdú, tak to bude, najmä pre mňa, dôkaz, že vládnucci systém je nepoučiteľný a nezmeniteľný a skôr či neskôr bude odsúdený na zánik. Fakt, že reportáže vyšli – dokonca v straníckom vydavateľstve –, ma utvrdil v presvedčení, že sa naša spoločnosť nachádza na prahu hlbokých premien, smerujúcich k humanizácii a demokratizácii nielen strany samej, ale aj celého spoločenského zriadenia. Zdalo sa, že v rokoch, ktoré nasledovali, tieto očakávania plní. Strana, ktorej som bol členom, sa vedela vyrovnáť s mnohými svinstvami a zločinmi zahanbujúcej vlastnej minulosti, z iniciatívy jej nového vedenia rozkvitla Pražská jar, ten prekrásny, oslobodzujúci výdych po dvoch desaťročiach vlády strachu.

Bol to opäť omyl? Bola strana skutočne schopná a ochotná skončiť s vlastnou neblahou minulosťou a konať inak? Nato, pokiaľ máme na otázku odpovedať my v našej vlasti, niet uspokojivého vysvetlenia. Ukončil ju brutálny zásah našich, ach takých verných a bratských spojencov.

Vtedy som sa definitívne rozišiel s hnutím, ktoré som kedysi spoluvytváral. Verím aj naďalej v uskutočniteľnosť, ba nevyhnutnosť socializmu, ale neverím, že sa tak môže stať pod vedením komunistickej strany. Tej neostáva nič inšie, ako vypariť sa z dejín, odísť s hanbou.

Osobne je to trpké zadosťučinenie jedného z mnohých, ktorí videli a varovali a ktorých úsilie sa rozplynulo v ničote. Bankrot strany je aj ich bankrotom, aj mojím bankrotom.

(1990)

ÚVOD

Táto zbierka krátkych próz vznikla dost' neobvyklým spôsobom. Je to akási obrátená reportáž. Potuloval som sa po krajine, po stavbách, navštevoval som závody, zoznamoval som sa s rozvinutými aj zanedbanými kútmi našej vlasti, hľadal som námety, ľudí, tému – a ako roky leteli, iná, ťaživá téma vytrvale vyhľadávala mňa, zvonila pri bránke domu, v ktorom bývam, klopala na dvere hotelových izieb, vnikala do môjho súkromia v najrozličnejšom dennom i nočnom čase, trápila ma, dráždila, nedala mi pokoja. Si spisovateľ, prihovárala sa, si novinár, publicista, reportér, napíš, čo sa so mnou, s mnohými nami deje, a keď nenapíšeš, pomôž, zaintervenuj, a keď nepomôžeš, keď sa nedá pomôcť, a nám sa pomôcť nedá, aspoň vypočuj, vypočuj všetko, už to je veľa, že vypočuješ, že niekto je ochotný počúvať, čo sa robí s ľuďmi...

Stôl v mojej pracovni oťažel výkrikmi, spovedami, listami neznámych – mnohí z nich sa po čase stali moji dôverní priatelia – vysedávali dlho cez poľnoc v mojom byte, hanblivo či vyzývavo, ustrašene či otvorene odkrývali kýpte svojej dorážanej hrdosti, svojho vnútra, svojej cti. Podaktorí na okraji zúfalstva, iní zmierení so svojím údelom, na ktorom sa, podľa ich mienky, nedalo nič napraviť ani zmeniť.

Počúval som trpezlivo, moje vlastné starosti a ťažkosti sa mi zdali ničotné, malicherné, kde sa dalo, kde bola voľajaká nádej, upozornil som kompetentných na krivdu, ktorá sa stala. Raz si ma zavolať význačný funkcionár a začal mi vyčítať – s kým sa to stýkaš? Akými individuami a elementmi sa to obklopuješ? Prečo za tebou lozia takí ľudia? Bola v tom i hrozba i odsúdenie. Odpovedal som mu protiotázkou, aby sa zamyslel, prečo nechodia za ním. Urazil sa. Nuž, urazil sa...

Tak vznikla kniha z príbehov, ktoré intímne poznám, do ktorých som bol aktívne zaangažovaný, nielen ako bezmocný poslucháč. Nepísal som ju rád, len s násilím som sadol za písací stroj, pri písaní nejednej kapitoly som sa zastavil s mučivou otázkou – načo to robíš? Kto takúto knihu potrebuje? Treba znovu jatriť staré rany? A komu tým pomôžeš, čomu tým poslúžiš? Donútil som sa písať ďalej, na pochybnosti, na mučivé otázky som mal jedinú odpoveď – poslúžim pravde, jej víťazstvu, nijakej vyslovenej pravdy sa

netreba báť, pravda je nebezpečná len vtedy, keď sa potláča, keď sa znásilňuje, prekrucuje, onduluje, oblieka do neexistujúcich šiat.

Táto kniha, pravdaže, nie je celou pravdou rokov, ktoré sú za nami. V našej krajine sa v tom istom období stalo veľa krásneho, vyrástlo veľa zdravého. Socializmus, veľká perspektíva, veľká nádej ľudstva, pokročil o riadny kus dopredu k svojim konečným cieľom, bol som pri tom, sledoval som jeho rast, chcel som byť skromným kronikárom romantickej, hrdinskej epochy, agitoval som, písal som do novin stovky článkov, svedectvá, publicistické i literárne, divadelné hry, knihy fejtónov a reportáží, poviedok, to bola téma, ktorá ma zaujímala. Hanbiť sa za túto prácu, za toto svedectvo nikdy nebudem.

Ale bola tu i druhá téma, nepekny rub nášho života, kult, ktorému som i ja splatil svoju daň, surové zaobchádzanie s človekom, neraz vinným, ale neraz i nevinným. Ako leteli roky, narastalo vo mne – kedysi tiež slepo veriacom človeku, že nie všetko je u nás v poriadku, že nie všetko je v súlade s humanistickými cieľmi spoločnosti budujúcej socializmus, že temné sily kazia vzťahy medzi ľuďmi, vyvolávajú atmosféru nedôvery a strachu, že sa tu narušujú, degradujú, devalvujú veľké myšlienky a ciele. Ešte XX. zjazd KSSZ ma bytostne, bolestne zasiahol, vzpíeral som sa uveriť jeho odhaleniam, ale sila dôkazov bola nevyvrátiteľná a sila argumentov presvedčivá. Nemilosrdne som zúčtoval so svojou naivnou vierou, neprestal som veriť tým krásnym, humanistickým perspektívam, ktoré sú obsiahnuté v učení Marxa a Lenina, ale staviam sa kritickejšie k ich uskutočňovaniu, verím argumentu, preverenému faktu či overenej, realitou podloženej myšlienke, vedeckému dôkazu.

Nemalo by význam písať – a ešte menej vydávať – túto knihu, keby bola len žalostínskou rekrimináciou, len nárekom nad obeťami istého obdobia nášho vývoja. Pálčivé otázky, ktoré nadhadzuje, žiaľ, nie sú minulosťou, prerástli do dneška jednak v osudoch konkrétnych ľudí, jednak v zotrvačnosti konania mnohých z nás. Nechcel som písať nekrológy, chcel som ukázať a dokázať, ako komunisti, ľudia žijúci medzi nami, vedeli vydržať najťažšiu zo skúšok – byť zavrnutí a opustení svojimi najvlastnejšími, svojimi priateľmi a súdruhmi. Chcel som svojou knihou povedať, že v tomto smere sa už aj po trpkých skúsenostiach kadečo zmenilo a mení, ľudia, súdruhovia si už dnes uvedomujú, že so životom, so slobodou, so čťou súdruha neslobodno hazardovať, človek sa vie postaviť za človeka.

Proti pozostatkom kultu osobnosti sa nedá bojovať iba dekrétmi, uzneseniami a prejavmi, je to boj, nie prechádzka, a boj si vyžaduje aj obeť, aj činy a aj riziká.

Táto kniha chce byť varovaním, ako sa nemá zaobchádzať s človekom v podmienkach vývoja socialistickej spoločnosti, a pripomienkou, že nijaká krivda nezostane utajená, že je márne spoliehať sa na zabudlivosť ľudí alebo na to, že „čas sám všetko zahojí“.

Každá krivda, ktorá sa stala, i každá, ktorá sa ešte môže stať – nespoliehajme sa, že po XII. zjazde KSČ sa automaticky premeníme na akýsi zbor anjelov –, je kazom na našom vývoji, na našom spoločnom diele, oslabuje naše spoločné úsilie a vracia sa k nám ako deformácia v ľudských vzťahoch. Svojevoľné zaobchádzanie s človekom, odsúdenie nevinných ľudí na smrť či na dlhoročný žalár, medzi nimi význačných, schopných komunistických pracovníkov – a tu netreba zužovať otázku len na tú najdrastickejšiu stránku porušovania zákona, teda na procesy –, viedli k odstráneniu mnohých cenných ľudí z nášho politického, verejného, hospodárskeho, kultúrneho života, objektívne oslabili naše úsilie tým, že vyradovali z vývojového procesu zdatných, umných ľudí. To sú priame škody, ktoré napáchal kult osobnosti. Sú aj iné, a to veľmi vážne, rovnako vážne. V období porušovania práva, v období pružných zákonov, ktoré znášali niekoľkoraký svojevoľný výklad, nutne musela poklesnúť iniciatíva jednotlivca. Oprávnené sa obával, že za pozitívny, spoločensky prospešný čin sa mu ujde hrubého nevďaku a príkoria. Nestalo sa to raz. Takáto životná prax viedla na jednej strane k všeobecnému upodozrievaniu každého každým, na druhej strane k opatrníctvu, nevšímavosti k spoločenským záväzkom, k dvojakým názorom človeka – jednému pre seba a druhému, často veľmi protichodnému, pre obdiv iných.

Táto kniha chce byť svedectvom, že vzťahy medzi ľuďmi sa hlboko narúšali, aj akým spôsobom sa to dialo. Chce byť varovaním pred škodami, ktoré sa tým napáchali. A chce byť vyslovením nádeje, že chyby, spoznané a našou stranou odsúdené chyby sa už nebudú opakovať. Raz, v mladých dejinách spoločnosti, spejúcej k socializmu, uberajúcej sa po nevychodených cestách, sa mohli stať. Nejednej sme mohli zabrániť, sotva však sa dalo zabrániť všetkému, čo sa stalo, na to sme neboli ani dosť múdri, ani dosť poučení, ani dosť mravní. Dnes je situácia vonkoncom iná, dnes vieme, aké škodlivé následky nám zanechal kult osobnosti, ako ťažko sa s nimi

v každodennom živote vyrovnávame. V prípade opakovania týchto chýb by už nemohla platiť výhovorka, že sme nemali skúsenosti, že sme sa spoliehali na um, múdrosť a mravnosť jednotlivca či skupiny jednotlivcov, že našim previnením bola slepá viera. Sme poučení, poučenie bolo drahé a trpké.

Máme záruku, že sa už tie časy nevrátia? Nazdávam sa, že máme. Po prvý raz v histórii sa stalo, že vládnuca strana, sama, bez prinútenia, vychádzajúc z hlbkej analýzy situácie, dobrovoľne a nekompromisne zúčtovala s vlastnými chybami. XX. zjazd KSSZ je výsledkom dozretého poznania sovietskej spoločnosti, že treba regenerovať verejný i politický život, že humanistické ideály socialistickej spoločnosti treba premeniť na činy. Ich popieranie mohlo viesť k takým obludným pokrúteninám v myslení i konaní ľudí, aké vyšli najavo na XX. a XXII. zjazde KSSZ. Strana, bytostne ohrozená svojvôľou jedinca, ktorý narúšal leninské princípy straníckosti, našla sama v sebe dost' síl vyrovnat' sa s nesprávnymi metódami, obvinít svoju akcieschopnosť a prehľbiť potláčané princípy straníckej demokracie a straníckej morálky. Taký príklad dejiny vývoja spoločnosti nepoznajú. Aj u nás sa konal zjazd, ktorý povedal to veľké, zásadné a oslobodzujúce slovo a stanovisko k otázkam minulosti v období kultu. Nesúhlasím celkom s hlásateľmi teórie o siedmich stratených rokoch, hoci i mne je ľúto kadečoho, čo sa mohlo v tom období vykonať, no nevykonalo sa. XX. zjazd aj u nás, aj v našej strane uvoľnil cestu nejednej podnetnej myšlienke, nejednému morálnemu činu, ktoré by boli v podmienkach kultu nemysliteľné. Pravdaže, nešlo všetko hladko, ale veď to je boj, boj starého nemyslenia s novým myslením, boj, ktorý sa musel neraz zvädzať so zotrvačnosťou, s dogmatickými tendenciami. A toto úsilie nebolo márne, muselo nakoniec vyznieť a zvíťaziť v uzneseniach XII. zjazdu KSČ.

Na III. zjazde spisovateľov na mňa zapôsobil tým najhlbším dojmom diskusný príspevok Laca Novomeského. Nepatrilo som k tým, čo ho vítali frenetickým potleskom, keď vystúpil na tribúnu. Nazdávam sa, že sme ho mali privítať inak, niekoľkými sekundami hlbokého zamysleného ticha. Nechcem patriť ani k tým, čo dnes vyslovujú jeho meno pri každej vhodnej i menej vhodnej príležitosti. Laco Novomeský hovoril na verejnosti prvý raz po trinástich či kol'kých rokoch. Jeho prejav bol chlapským vystúpením nezlomeného komunistu, ale na mňa viac zapôsobil to, ako hovoril, než obsah

jeho vystúpenia. Tým, že vypadol na toľké roky z možnosti verejne žiť a vyjadrovať sa, zachoval si v sebe čosi, čo sme skoro všetci – vo väčšej či menšej miere – pričastým opakovaním nepôvodných myšlienok a fráz stratili. Z jeho slov zavial sálou zjazdu ten starý, dôverný súdružský tón, taký vlastný komunistom za starých čias.

Obnovujeme ju, starú dôveru medzi nami. Neodpusťme nikomu nijaký poklesok, neprižmurujme oči nad malými chybami súdruha, aby nemali príležitosť narásť do veľkých a neodpustiteľných chýb, ale dôverujme si navzájom, vážme si čin súdruha, nevidme v každom hneď vlka.

Som komunista, mám svoju stranu rád. Nechcem stáť nečinne, prizerať sa a tliekať, som ešte dosť mladý a mocný, aby som sa zaradil do prúdu jej zápasov a snáh. Pre ňu, pre moju stranu, a za ňu, ako jej člen, napísal som túto knihu. Okrem faktu, že vychádza, niet v nej veľa radostného. Opisuje neblahé a neodpustiteľné roky nášho spoločného života. Chcel som v nej dokumentovať aj podiel svojej viny na udalostiach, ktoré sa stali, nazdávam sa, že nikto nemá právo kritizovať iných, ak sa nepozrie sám do seba a neprizná si, nakoľko svojou naivnosťou, nepochopením, nepripravenosťou, ľahostajnosťou, strachom či inými rozličnými dôvodmi prispel tiež k tomu, čo sa stalo. Áno, všetci sme splatili kultu osobnosti svoju daň, ale pravda je aj to, že nie všetci rovnako intenzívne.

Tu nejde o rekrimináciu, a už vonkoncom nie o pomstu. Tu ide o hlboké pochopenie toho, čo sa stalo, preto, aby sa to už viac nestalo. Ide o pravdu, nech je hocijako trpká, je predsa len učiteľkou a posunovačom histórie. A ide tu aj o právo, najmä pri prevetrávaní týchto udalostí. Nie všetci, čo narušovali zákon, to robili z naivnosti, z nepripravenosti, iba preto, že verili strane. Boli aj iní, s nečistými úmyslami, s temnými cieľmi, boli aj takí, ktorých má povolať pred seba zákon. Treba len prísne dbať na to, aby to bolo podľa práva.

Dlho som sa pripravoval napísať túto knihu. Vedel som, že ju raz napíšem a že vyjde. Ten čas prišiel, dozrel. Fakt, že vychádza, že môže vôbec vyjsť, je tiež ukazovateľom veľkých zmien, ktoré sa v našom živote stali.

(1963)

NA CINTORÍNE

Po dlhšom čase som zašiel na blízky cintorín. Je to zvláštne miesto, obohané vysokým tehlovým múrom, kedysi tu býval okraj mesta, ale to je už dávno, teraz je cintorín obklúčený zo všetkých strán ruchom veľkomesta, chodia okolo neho trolejbusy, rinčia električky, vrčia motory automobilov, tadeto vedie jedna z hlavných tepien mesta, v blízkosti postavili novú obchodnú štvrt', na tisíce chodcov prejde okolo červeného múru bez zamyslenia, čo je za ním, načo aj, sú zaujatí dennými starosťami, sú veselí, smutní, hašteria sa, debatujú o nedostatku cibule...

Ale stačí prekročiť masívnu, pekne kovanú bránu a človeka až zabolí ticho, také náhle a neskutočné uprostred mestského zhonu, tu nepočuť, necítiť nič z tých svetských vecí, ktoré pulzujú tam za vysokým múrom, cintorín je starý, sú na ňom náhrobky zo sedemnásteho storočia, na kameňoch sa už sotva dajú prečítať mená dávno zosnulých. Dnes už hrobár len málokedy zakopne čakanom do čiernej zeme, treba veľkú protekciu, aby niekto mohol odpočívať tu povedľa dávnych a dávno zabudnutých mŕtvych. Ťažko pochopiť, vysvetliť, prečo je tu také ticho, pre ktoré sem rád chodievam. Možno ten múr zadržuje hluk, možno vysoká zeleň, smútočné vrby, staré, pošmúrne tuje, vysoké brezy, strieborné jedle zachycujú, tlmia zvuky z blízkej hlavnej ulice. Alebo človek, ktorý tak náhle – stačí na to pár krokov – prejde zo sveta života a pohybu do sveta nehybnosti a smrti, zbaví sa všetkých malicherností dňa? Inokedy dôležité veci sa mu tu prestanú zdať dôležitými? Uzavrie svoje vnímanie pred svetskou márnosťou a sústredí ho na čosi inšie? Neviem...

Cintorín je starý a honosný, sú tu veľké náhrobky aj skromné drevené kríže, murované rodinné hrobky, rozsiahle hroby, ohraničené masívnou železnou reťazou. Tá reťaz, to mi raz vysvetľoval hrobár, je znakom bohatstva – v starom Uhorsku bola znakom bohatstva, nie urodzenosti zosnulého a jeho rodiny –, nepamätám sa už presne, koľko miliónov zlatých sa patrilo vlastníť, ak chcel niekto mať svoje miesto posledného odpočinku chránené takou masívnou reťazou. Sú tu aj hroby bez mena, zanedbané, zabudnuté, zarastené trávou, možno neboli vždy bez mena, ale kameň zvetral alebo náhrobok vyvalil zablúdený granát v čase napoleonského obliehania mesta. Sú tu hrobky urodzených, privalené ťažkou kamennou doskou,

s latinskými, maďarskými, nemeckými, len veľmi zriedka aj slovenskými nápismi, so znakmi kedysi mocných rodov, leží tu labanský generál vedľa bohatého kupca, mešťanosta, zabudnutý básnik, cisársky titulár a proticisársky rebel, staviteľ dunajského mosta, viceadmirál jadranskej cisárskej flotily... kríže z čierneho, červeného, anjelici z carrarského mramoru, honosné barokové i prosté moderné kamenárske práce a fialky, krížek Iykovca, prenesený sem z horskej doliny, snežienky a jaterníky, lavičky, bielou drvinou novovysypané chodníky, sem-tam čerstvý veniec z čečiny a umelých kvetín, a vzadu, celkom vzadu, za hrobárovou búdkou, smetisko, staré, povädnuté vence, hrdzavé drôty, hľba nahrabaného jesenného listia, dolámané kríže, náhrobky zo zrušených hrobov...

Bolo tu len málo ľudí, akási starká sa modlila na lavičke pri vchode, a možno sa ani nemodlia, len mala tak zopnuté ruky, vážny, vysoký muž s deckom stál nad čerstvou hľbou zeme, v kúte plakala mladá žena v čiernom, hrobár upravoval hrabľami chodník. Chodil som potichu, opatrne som našľapoval, nechcel som rušiť tých smútiacich škripotom krokov. Čítal som nápisy, latinské, nemecké, maďarské, české, slovenské, našiel som aj francúzsky, texty dojemné, smutné, trápne, honosné a úprimné, mnohovravné a skromné, podaktoré hlásali na večné časy honor, zásluhy, tituly, slávu dávno zabudnutého nebožtíka, srdcervúce výkriky, slová trpkých výčitiek i nežné, dôstojné slová rozlúčky, citáty z Biblie, z Voltaira, z Petöfiho, a spi sladko, náš milovaný, nech ti je zem ľahká, odpusť nám, čím sme sa proti tebe previnili, prečo si nás zanechal, milý, drahý, milovaný, milá, drahá, milovaná, nezabudnuteľný, nezabudnuteľná, synáčik, sokolík, časy ti zlomili krídla...

Zastal som pri prostom, trávou zarastenom hrobe, nijaký veniec, nijaký lampáš, nijaký strom, ani krik, ani kvet, len šedivý, neforemný, mohutný balvan, na ňom nijaká fotografia, nijaký kríž, ani čierne havranie brko, ani zbohom, ani opäť sa zídeme, ani spi sladko, nič, iba meno štyridsaťročnej ženy, meno a dátum, šiesteho deviaty tisícdeväťstotrinásť, dvadsiateho tretieho druhý tisícdeväťstopäťdesiattri...

Šedivý balvan, ohromný kváder, tak ako ho dovezli z kameňolomu, s ostrými hranami, prerastený čiernou žilkou, nie žula, nie mramor, taký šedivý slovenský kameň, zomrela v roku 1953 a mala štyridsať rokov, leží tu bez kríža, bez slova rozlúčky, iba meno a dva údaje, deň narodenia, deň skonu... zomrela tragicky, pravdepodobne

zomrela tragicky, možno plyn, možno veronal, mala štyridsať rokov, štyridsaťročné ženy neberú veronal z nešťastnej lásky, to sa už dnes zriedkakedy stáva a v roku 1953 sa to stávalo ešte zriedkavejšie, neopracovaný šedivý tragický kameň, možno ho sem dopravili z blízkeho lomu alebo azda zďaleka, z voľajakého miesta, ktoré sa viaže k životu tej, ktorá tu leží, kamenársky komunál podobné náhrobky nedodáva, taký kameň treba najprv vymyslieť, potom vyhľadať, dopraviť a uložiť ho... taký kameň je viac než všetky slová na tomto cintoríne, ten, čo ho vymyslel a dal sem položiť, musel mať veľmi rád...

Dlho, dlho som sa díval na šedivý hranatý kameň. Meno na ňom mi nepripomínalo nikoho, nič, nemal som tušenia, kto bola tá žena, čo zomrela v roku 1953, ako vyzerala, len šedivá prostota kameňa, ktorý ju mal skromne pripomínať v tomto svete ticha, možno dátum jej smrti, možno to, že podľa mojej predstavivosti zomrela na veronal či na plyn, mi ju priblížil, taký kameň, celkom taký by mohol ležať na hrobe inej ženy, ktorú som poznal, aj tá mala štyridsať rokov, menšiu telesnú chybu, veľkú chuť do života a pocit veľkorysej všelásky, nezničiteľnú vieru v dobré a spravodlivé na tomto svete. Vedela sa rozdať, milovať, vedela pomôcť, povzbudiť, milovala všetko veľkolepé a krásne, ale aj všetko drobné, zakríknuté a bezradné – a vedela strašne nenávidieť krivdu a bezprávie, a vedela sa zlu vzoprieť oveľa silnejšie, než by to človek v jej subtilnej postavičke hľadal.

Nepatrná, skoro nevidená svojím okolím, krivkala životom, ale tam, kde zlyhávali duboví chlapi, bola hodna za dvoch, vydržala partizánsku zimu v horách, štrapácie, útrapy, krízy, pochody, zdraví a silní padali do snehu a ona ich dvíhala a vliekla, nezmietla ju z hrebeňa vysokohorská víchrica, nezastavili ju záveje. Na strašnom pochode, na ústupe cez končiare Veľkej Fatry, v hlbokom snehu a o hlade pomrzli chlapi a tí, čo nepomrzli, dezertovali v bláznivej nádeji, že im, akurát im sa nič nestane, že ich, akurát ich Nemci nezbadajú, keď sa spustia z hôr. Nakoniec zostala sama v opustenom bunkri, sama s ozrutným veliteľom, ktorému omrzli nohy. Nechali ju spolu s ním posledný traja chlapi z kedysi silného odriadu v studenej vápencovej jaskyni, akých je v tejto časti pohoria veľa. Kasali sa, že idú hľadať jedlo, pomoc, lieky, spojenie a nechali ju tam s nemohúcim človekom, drobnú, krivkajúcu nemocničnú sestru, ošetrovatelku kedysi početnej a hrdej partizánskej brigády.

Skade vzala čečinu a seno na improvizované lôžko pre chorého súdruha? Skade obstarala chlieb a soľ a všetko ostatné? Ako vláčila do skalnej diery drevo na kúrenie? Nikdy o tom nerozprávala a už nikdy rozprávať nebude. Najbližšia dedina bola vzdialená vyše desať kilometrov a kilometre nehovoria nič o tom ostatnom, o Nemcoch a gardistoch, sliediacich v horách a pod horami, o zastrašených dedičanoch, ktorí sa tlačili k sebe v kúte pri každom zaklopaní na dvere, udavači sledili po nociach a ihneď hlásili všetko podozrivé, každé svetielko, každú pohybujúcu sa postavu, každý čo ako nezmyselný chýr. Nemohla sa vznášať vo vzduchu, zanechávala po sebe hlboké stopy v čerstvom snehu, drobné, nepravidelné stopy krivkajúcej ženy. Vládala ešte? Stačila? Tamten bol sám a bezmocný a čakal, nemohol robiť nič inšie len ležať a čakať, zadovážila aj olej a ichtyolové obklady, aby mu zachránila i tak už zmrzačené nohy, ukrývala pred ním zbraň, aby ho počas jej dlhšej neprítomnosti nepochytili hlúpe myšlienky, a po večeroch rozprávala, rozprávala tá nevelmi vravná žena, rozprávala všetko, čo zažila, videla, počula, a keď nevidela a nepočula nič, čo by stálo za rozprávanie, tak si vymýšľala. Vymýšľala si, ako sú Rusi už blízko, vyratúvala, za koľko dní by mohli byť celkom, celkom blízko, a keď sa tie dni minuli, bolo tu ďalších naozaj už len niekoľko dní očakávania a nádeje, týždne, mesiace, dlho. Brada kedysi ohromného chlapa hustla a narastala, líca pobledli a vpadli, ale čoraz častejšie sa usmieval a s ešte väčšou, nepokojnou netrpezlivosťou očakával jej návrat z nečastého, ale dlhého výletu. A raz jej povedal, že je smiešne, aby pred ním skrývala automat, vyzdravie predsa, a keď vyzdravie a opäť budú medzi ľuďmi, tak si ju vezme za ženu a ona mu povedala, že ho tiež má rada.

Mesiace tak žili, mesiace ani života ani smrti, ružových nádejí a najčernejšej rezignácie. Za dlhých nocí pri skromnom ohníku, dym štípal oči, dozvedeli sa jeden o druhom všetko, čo sa človek môže o človeku dozvedieť. Už mohol chodiť, už jej mohol aj trochu pomôcť, zmrzačené nohy omotané handrami, ťapkal po jaskyni, ale ťarcha a zodpovednosť za ich život, za ich spoločný život, zostávala stále na nej, srnu zastrelila, poplakala si nad ňou, vyvrhla ju sama, dovliekla k jaskyni, rozrezala na kusy, uložila vo vedľajšej ľadovej diere, musela myslieť na všetko a toho všetkého bolo veľa.

Potom, raz to muselo prísť, boli Rusi naozaj už celkom blízko, len na niekoľko dní, a z jednej výpravy do dediny sa vrátila na sánkach ťahaných koňom, s dvoma vojakmi s červenou hviezdou na

čiapkach a s fľašou tuhej, síce zapáchajúcej, ale ohromnej pálenky. Rusi ho stále tľapkali po pleci, *vot molodec, nu molodec*, svet, zúžený na čečinové lôžko v jaskyni, sa rozovrel, zohromnel, a všetko bolo krásne, v Bratislave mu urobili s nohami, čo sa dalo, zruční obuvníci mu zhotovili dva páry ortopedických topánok, chodil síce o palici, ale chodil...

Ešte sa celkom nespamätal, ešte nepookrial, a už prišli za ním, veliteľ, hrdina, komunista, neodpočívaj na vavrínoch, robiť treba, roboty je strašne veľa a boja je tiež ešte strašne veľa, a ktože ho má dobojovať, ak nie ty a tvoji súdruhovia? Ber, funkciu ber, úrad ber, musíme sa poponáhľať, čo neobsadíme my, obsadí reakcia, už sa spamätáva, už vytŕča rožky a opäť cerí zuby!

Vzal funkciu, vzal úrad, mizerne platený, o to však dôležitejší úrad, iní brali národné správy, krčmy, domy, byty, iní všade hrdo otrčali dvestopäťdesiatpäťku, zoškrabovali omietku v bytoch, či nie je pod ňou ukryté zlato, nemecké zlato, maďarské zlato, kariéry, sinekúry, autá, šoféri so sekretárkami, on chodieval do svojho dôležitého úradu pešo, chodilo sa mu ťažko, musel si pomáhať palicou. A večer chodieval so svojou drobnou krivkajúcou ženou do parku na prechádzku.

Nevzal byt po Nemcoch ani po Maďaroch, v malom byte nemali skoro nič, dve poľné skladacie postele, pár starých stoličiek, stôl s vykývanými nohami, čudák, keby aspoň svoju skromnosť vystavoval na obdiv, ale on ani to, nikomu nehovorí, že je spokojný s tým, čo má, že skladacia poľná posteľ je oveľa viac ako čečina v hĺbke studenej jaskyne... On chce to, na čo si zarobí a na čo mu stačí.

Ona pracovala opäť v nemocnici, starostlivá, vždy dobre naladená, svoju pohodu prenášala na pacientov, mali ju radi, bola viac ako liek, ktorý podávala, ako obväz, ktorý kládla. Časom sa im narodil chlapec a o dva roky dievča, pekné, zdravé deti. Boli šťastní? Ten zmrzačený partizánsky veliteľ a krivkajúca drobná žena boli šťastní. Viazalo ich mocné puto spoločne prežitých starostí a vidina, perspektíva nového, skutočne nového života, s novou morálkou, s novými ľudskými vzťahmi, s novou dôstojnosťou človeka...

On bol strašný. Tí, čo sa mali prečo báť, báli sa ho ako moru, jeho rukami prechádzali milióny, nie hocijaké milióny, také – v tom čase mimoriadne potrebné a cenné – v tvrdých valutách a devízach, anglické libry a americké doláre, švajčiarske franky, akreditívy, exportné a importné povolenia, materiálové prídely, na tom všetkom

sa dalo bohatnúť, hrabať, zdierať, boli takí, čo chceli veľmi, veľmi rýchlo zbohatnúť, a boli iní, čo chceli rýchlo, veľmi rýchlo, kým je ešte čas, uliat' svoje „obligácie“ von, do cudziny, takí, čo pochopili, že ich loď sa potápa, kadejaká háveď lovila v mútnych vodách po-vojnového chaosu, bol to čas „veľkých príležitostí“, hurávlusteneckí štréberi, špekulanti, šmelinári kupčili so všetkým živým i mŕtvym, zatrateným i posvätným, v prestávkach medzi pečeným kurčaťom a pohárom veltlínu mali plné ústa národa, vlasti, slobody a mysleli tým zlato, devízy, akcie a bezpečie švajčiarskych depozitov, a bolo dost' dofebruárových i pofebruárových mocných, čo im v tom boli nápomocní.

On bol komunista, on bol partizánsky veliteľ, vedel vtedy, za čo bojovať, a vedel aj neskoršie, chceli ho podplatiť, skorumpovať, kúpiť, znemožniť, márne, ťažil ich ako balvan, keď sa rozčúlil, trieskal palicou do stola a kričal, nepovoľujem, nepodpíšem, ani pánubohu nepodpíšem, ani ministrom nepodpíšem, ani vlastnému bratovi nepovolím, republika nie je dojná krava, štát nie je pelech pre potkany! Nemohol zachrániť všetko, nemohol všetkému zabrániť, ale zachránil veľa a zabránil mnohému svojim tvrdým, nekompromisným, nepodplatiteľným zástojom. Mal vyvinutý cit pre spravodlivosť, vedel oddeliť nutnosť od svojvôle. A kde vycítil, kde vedel o zlých úmysloch, býval strašný, obávaný, možno až pritrvdý.

A bol, ako sa mnohým videlo, vševědúci. Zašiel do bratislavského prístavu, šiel naisto, nechal strhnúť dve dosky z liftvanu, pripraveného na nalodenie, siahol do dômyselnej skrýše a vytiahol stade tri kilogramy vážiacy zlatý plech, dal otvoriť staromódny diván a bolo v ňom šperkov za státisíce, zabavil cudzie, importované stroje, ktoré ešte ani nevybalili, a už mali opäť putovať do cudziny, deklarované ako šrot. Vyznal sa dokonale v praktikách ľudí, obchádzajúcich zákon. Boli prefikani? On tiež, boli vynachádzaví, on nemenej, nadávky, ktorými ho častovali súkromne i verejne v tlači, vyvolávali na jeho tvári len spokojný úsmev. Keď sa nikomu nepodarilo podplatiť ho, zdiskreditovať, skorumpovať, kúpiť, skúsili to inak, guľkou. Raz, keď sa vracal večer domov z divadla, ktosi po ňom vystrelil.

Doma, kým otvoril domové dvere, dôkladne otreľ o rohož starosti svojho úradného dňa. Posedel so svojou radosťou rozhadzujúcou drobnou ženou, volal ju maličká, maličká moja... Tí, ktorí ich bližšie poznali, hovorili si o nich, tým dvom sa nemôže nič na tomto svete

stať, prekonajú všetko, zostanú čistučky, tí dvaja pred nikým nemusia sklopiť oči.

V päťdesiatom druhom ho zavreli...

Pribehla vtedy k susedovi, skoro ráno, povedať, čo sa stalo, nebola ani príliš znepokojená, to môže byť iba omyl, ktorý sa iste skoro vyjasní, jej macko mal veľa nepriateľov, nečudo, ak ho voľakto pošpinil, ale on sa ničoho nedopustil a pravda vyjde určite najavo.

Znášala svoj údel statočne, iste, je to trpké, dlho to trvá a možno ešte dlho bude, ale veď naveky ho, nevinného, nemôžu tam držať, veď sa musí všetko vyjasniť, dnešní prokurátori sú socialistickí sudcovia a stará, zhnitá polícia tiež už neexistuje! Máme naše, ľudové, ľud chrániace, právo strážiace bezpečnostné orgány!

Vrtela hlavou, vrtela, návštevu jej nepovolili, vraj kým trvá vyšetrovanie, je to neprípustné. Nevedeli jej povedať nič, na jej otázky, kde je, či s ním zaobchádzajú vzhľadom na jeho telesné obmedzenie dosť ohľaduplne, či mu niečo nechýba, či sa tam dostatočne nasýti, len krčili plecami, alebo sa nechutne zaškľabali, povedali jej len toľko, že je to vážne, veľmi vážne, ale čože môže byť také vážne? Ona ho pozná, vie, že sa nikdy ničoho nesprávneho nedopustil, to voľajaký pomstychtivý reakčný podliak sa na ňom vyvršil, sú ešte takí kadekde a, žiaľ, aj pri moci, on pracoval na háklivom mieste, musel za kadečo ručiť, niest' rôzne riziká, možno sa čosi našlo pri revízií, čosi, za čo on iste nemôže, nedávno urobili u nej už tretiu domovú prehliadku, čosi hľadajú, čosi, čo sa možno stratilo a čo pripisujú jemu, nechceli prezradiť, čo hľadajú, hoci by im možno mohla pomôcť, a zachovali sa veľmi nepekne, byt rozhádzali, dopíchali vankúše a matrace, knihy vyhádzali z regálov doprostred izby na hrbu, ale čože môžu u nich, u nej nájsť, na čom im to tak záleží? A prečo tri prehliadky, nestačila jedna? A prečo prichádzajú vždy v noci, keď deti spia?

Bol medzi nimi jeden, čo bol spolu s nimi v horách, jeden z tých troch posledných, čo ich opustili, a ten sa správal najarogantnejšie a najdivšie, prevracal všetko hore nohami. Robil sa, že ju nepoznáva, a keď sa mu pripomenula, zahriakol ju surovým slovom.

Prišlo horšie ako prehliadky, prišiel raz ten chlapec z hôr s tromi ďalšími, povedal jej – do štyridsiatich ôsmich hodín sa vyst'ahujete, strácate nárok na tento byt, je akcia B, vaše haraburdy sa naložia na nákladiak, odvezú vás do Tužiny, tam vás, vtáčikov, budeme mať pekne pokope pod dozorom! Pritrafil sa pritom sused, zahriakli ho,

aby si dal pozor a nepchal nos do vecí, do ktorých ho nič nie je, kto vôbec ste, legitimujte sa, odpáľte, lebo si posvietime aj na vás, rušíte nás pri vykonávaní služobných povinností, likvidujeme triednych nepriateľov a vy sa nám tu môžete pod nohami...

Bol to vtedy už pekný, pekne zariadený byt... malý, ale príjemný, s peknou vyhlídkou, so zeleňou okolo, mohol sa zapáčiť... Likvidovali bázu triedneho nepriateľa... akýže bola tá drobná žena triedny nepriateľ? Všetko, všetky sily, všetok svoj um, celý svoj život, všetko, čo v nej bolo silné a krásne, spojila raz navždy so socializmom, s komunistickou stranou. A kto sú tí, čo ju ničia? Kto boli kedysi? O jednom z nich vedela, kto bol, čo bol, býval to skvelý chlapec, Nemcov bil statočne, pravda, vtedy odišiel hľadať chlieb a lieky a už sa nevrátil, ale to mu nikdy nezazlievala... Ale kto sú tí ďalší traja? Ich vystupovanie, ich arogantný vzhľad naháňa človeku mráz po chrbte. Takí predsa už dávno nemajú existovať, nápadne sa podobajú čomusi, čo je podľa všetkých veľkých slov nenávratnou minulosťou!

Márne prosila aspoň o odklad, márne im dokazovala, že je zdravotná sestra, že tu má zamestnanie, ktoré odsunom stratí, že má dve deti, ktoré tu chodia do školy a ktoré musí teraz sama živiť, boli tvrdí, hluchí, bezcitní, mali svoju direktívu a tá im bola obranným štítom, a byt je to celkom príjemný, pekná vyhlídka, okolo zeleň... a direktíva je direktíva, rozkaz je rozkaz, aké porozumenie, aký súcit, aké zamyslenie sa, povedali im, buďte tvrdí, buďte bezohľadní, nedajte sa ničím oblomiť, budete svedkami srdcelomných scén, budú vás prosiť, padať budú pred vami na kolená, prešli zvláštnym školením, tvrdým sitom, dôkladnou inštruktážou, musíte byť tvrdí, lebo činnosť, ktorú od vás požadujeme, nie je nijaká charita, musíte byť fanaticky oddaní ideii, sentimentálny súcit je už krokom k zrade, triedny boj sa zostruje, likvidujeme bázy triedneho nepriateľa...

A byt je naozaj celkom príjemný, možno trochu maličký, ale zato je stadeto pekná vyhlídka na Bratislavu a okolo zeleň a Fero je na *byťáku* referentom. Fero, jeden z tých troch, čo vtedy šli zháňať potraviny a lieky...

Len žalostne málo odvážali do Tužiny. Dve skladacie poľné lôžka, pár starých stoličiek a stôl s rozklátenými nohami... a knihy, hľbu kníh, toho sentimentálneho haraburdia, za ktoré podaktorí čudáci vyhadzujú väčšinu svojich príjmov. Bolo v tom byte aj iné